

Викторија Камилић*

ОСВРТ НА ДЕЛАТНОСТ ГРУПЕ АРХИТЕКАТА МОДЕРНОГ ПРАВЦА (поводом осамдесетогодишњице оснивања)

АПСТРАКТ:

Група архитектата модерног правца прво је удружење које су основали искључиво архитекти, са циљем приближавања српске архитектуре европским токовима. Оснивачи и најоданији чланови Групе архитектата била су четворица пријатеља, Бранислав Којић, Милан Злоковић, Јан Дубови и Душан Бабић. Група је деловала непуних шест година (1928–1934), а за то време њени чланови су држали предавања, издавали текстове, излагали на изложбама, допринели да догађаји везани за архитектуру постану једна од главних културних тема у дневним новинама, а уз све то активно су учествовали на јавним и приватним конкурсима. И док су несигурност и чести компромиси видни на самом почетку рада Групе архитектата, на крају је њена делатност, иако ослабљена, резултовала оригиналним делима која се могу поредити са европским достигнућима.

КЉУЧНЕ РЕЧИ:

Архитектура, Србија, Група архитектата модерног правца, српска модерна архитектура, Први салон архитектуре, Бранислав Којић, Милан Злоковић, Јан Дубови, Душан Бабић.

Током треће деценије XX века, у Србији настају прва уметничка удружења која промовишу сопствене, најчешће неконвенционалне идеје о уметности. Група архитектата модерног правца прво је такво удружење које су основали искључиво архитекти. Своју активност на приближавању српске архитектуре модерним европским токовима, за којима је каснила већ пар деценија, удружење је започело у Београду 1928. године. Оснивачи су се определили да своје идеје не промовишу манифестима

и прогласима, како је традиција њихових европских претходника налагала, већ су до детаља осмислили јасан правилник и систем деловања на предавањима, у текстовима и на изложбама.

Група архитектата почела је са радом у време када су у нашој средини још увек били доминантни академизам и национални стил, а сецесија, која је у европској архитектури најавила почетак модерне, повукла се са сцене. Велику препреку архитектима представљали су инвеститори, било појединци или држава,

---

* Викторија Камилић, историчар уметности, Београд

који су се најчешће опредељивали за историјске стилове. Један од разлога за оснивање овог удружења била је жеља да се заједничким радом брже победе предрасуде које су инвеститори имали о модерној архитектури и да се отвори пут за подизање модерног Београда.

Архитекти који су постали чланови Групе углавном су студирали или су се усавршавали у иностранству, где су стекли класично образовање. Интересовање за модерну архитектуру јавило се тек касније, по њиховом повратку у Београд. Са модерним схватањима архитектуре упознавали су се из књига и часописа и на ретким изложбама, а у текстовима и предавањима, којима се неколицина бавила, показали су познавање идеја модерне архитектуре и јасно су истицали да се за њих и сами залажу. Преглед њихових пројеката показује, међутим, нешто другачију слику, а чињеница да су сви чланови Групе архитеката у првим годинама каријере били еклектичари одразила се и на њихово коришћење модернистичког речника.

Само језгро Групе архитеката модерног правца чинила су четворица пријатеља, који су остали и њени најоданији чланови током читавог периода деловања. То су били Бранислав Којић, Милан Злоковић, Јан Дубови и Душан Бабић. Касније су им се придружиле и друге колеге, а највећи тријумф Групе био је долазак Драгише Брашова-

на, који је тада био један од водећих архитеката.

У историографским прегледима српске модерне архитектуре Група архитеката модерног правца наводи се као један од чинилаца увођења модерних архитектонских идеја у нашу средину. Главни извори за проучавање рада Групе су архивска грађа, сачувани конкурсни радови, скице, публиковани пројекти, подигнути објекти и периодика. У дневним новинама *Политика* и *Време*, из времена деловања Групе налазе се текстови о активностима њених чланова, изложбама и предавањима од првог дана оснивања, као и критике и реакције јавности. Пошто никада нису покренули свој стручни часопис, текстове и пројекте публиковали су, пре свега, у љубљанском часопису *Архитектура* (у периоду 1931–1934) и у *Београдским општинским новинама*. Ти текстови чланова Групе архитеката показују њихову идеологију и критичке ставове.

Бранислав Којић, један од оснивача Групе архитеката модерног правца, први је о њој писао. У књизи *Друштвени услови развјатка архитектонске струке у Београду од 1920-1940 године*, једно поглавље посвећује управо Групи архитеката.¹ Иако је овај запис важан за проучавање Групе архитеката, потребно је, међутим, нагласити да је он заснован пре свега на Којићевим сећањима, што и сам аутор наводи. Многи подаци

¹ Којић Б., *Друштвени услови развјатка архитектонске струке у Београду 1920-1940 године*, Београд 1979.

су нејасно изнети, без већег труда да се истраживањем дође до њихове допуне. Пошто је Којић у тренутку гашења Групе био њен председник, архив је остао код њега, тако да су на крају ове књиге штампани и преписи неких важних докумената, као што су правилник и записи са скупштина.

Радам Групе архитеката модерног правца са научног становишта најраније се бавио арх. Зоран Маневић. Своја истраживања изнео је у докторској дисертацији, а касније их је допунио у текстовима о српском међуратном модернизму или у прегледима живота и рада појединих чланова Групе.² У његовој докторској дисертацији, како је и у називу истакнуто, тумачена је појава српске модерне у архитектури. Већи део рада посвећен је управо деловању Групе архитеката, која је представљена као важан део токова који су увели модерну архитектуру у српску средину међуратног периода. Осим историјата, дате су кратке биографије и прегледи пројеката скоро свих чланова, а на самом крају и критика. Зоран Маневић је у својим радовима осветлио кључне идеје које су заокупљале српске модернисте, чиме његова тумачења представљају основ за рад других истраживача овог периода.

Једини историографски осврт који посебно осветљава Групу архитеката модерног правца написала је Марина Ђурђевић 1989. године, како је и у самом називу навела, поводом 60 година од њеног оснивања.³ У њему је укратко изнет историјат Групе, начин њеног деловања и, на крају, дата је оцена успешности.

У прегледу српске архитектуре XX века, у поглављу под називом *Рађање архитектонског модернизма у Србији*, Милош Р. Перовић у низу догађаја наводи и оснивање Групе архитеката модерног правца.⁴ У том поглављу аутор укратко износи историјат и активности Групе архитеката, повезујући их са другим догађајима из тог времена. Као најзаслужније за појаву модерне архитектуре у нашој средини истиче поједине чланове Групе, Милана Злоковића, Бранислава Којића и Драгишу Брашована и, уз преглед њихових најважнијих пројеката, даје објашњења њихових схватања модерне архитектуре.

Љиљана Благојевић се у свом делу на енглеском језику углавном бави члановима Групе архитеката и њиховим пројектима.⁵ Тумачећи београдски архитектонски модернизам, ауторка ове интересантне књиге користи

2 Manević Z., *Pojava moderne arhitekture u Srbiji*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd 1979; исти, Београдски архитектонски модернизам (1929-1931), *Годишњак фада Београда* XXVI, Београд 1979, 209–226.

3 Ђурђевић М., *60 godina od osnivanja grupe arhitekata*

modernog pravca, *Moment* 13, Beograd 1989, 86–87.

4 Perović M. R., *Srpska arhitektura XX veka, od istoricizma do drugog modernizma*, Beograd 2003.

5 Blagojević Lj., *Modernism in Serbia: the elusive margins of Belgrade architecture 1919-1941*, Cambridge, Massachusetts and London 2003.

фотографију, као и ближе анализе живота архитеката. Милан Злоковић, кога сматра најинтересантнијом личношћу те епохе, и Драгиша Брашован, кога види као доказ могуће промене конзервативног ка модерном мишљењу, добијају засебна поглавља. Кроз књигу се провлаче и објашњења дела других чланова Групе архитеката, а све је богато документовано фотографијама из тог времена.

Кратки прегледи историјата, активности и успеха Групе архитеката модерног правца налазе се и у монографијама неких њених чланова, као и у књигама и текстовима о различитим архитектонским и културолошким појавама које су обележиле XX век.⁶ *Лексикон српских неимара* помогао је код прикупљања података о члановима Групе архитеката који још увек нису добили своје монографије.⁷ И поред значаја за појаву модерне архитектуре у Србији, који Групи архитеката оправдано приписују сви аутори који су о њој писали, она још увек није целовито монографски приказана.

Историја Групе архитеката модерног правца (1928–1934)

Четворица архитеката, Бранислав Којић, Милан Злоковић, Јан Дубови и Душан Бабић, 12. новембра 1928. године, на једном од неформалних састанака у кафани „Руски цар”, одлучују да удруже снаге у борби за промовисање модерне архитектуре. Оснивање Групе је у дневним новинама објављено 20. децембра 1928. године, уз пропратно писмо уредништву следећег дана, у коме чланови удружења наглашавају да немају никакве револуционарне претензије и да ће своје циљеве спроводити само унутар стручних кругова.⁸ Такав поступак чланова није необичан ако се узме у обзир несигурна политичка ситуација у земљи, која није трпела револуционарна иступања појединаца или удружења. С друге стране, поклапа се и са идејама чланова Групе архитеката, који су борбу за модернизовање српске архитектуре видели као еволуцију, а не револуцију.

6 Manević Z., Dušan Babić, Naši neimari, *Izgradnja 2*, Beograd 1981, 43–47; исти, Branislav Marinković, Naši neimari, *Izgradnja 4*, Beograd 1981, 49–54; исти, Miladin Prljević, Naši neimari, *Izgradnja 7*, Beograd 1981, 39–44; исти, Momčilo Belobrk, Naši neimari, *Izgradnja 8*, Beograd 1981, 46–50; Кадиевић А., Живот и дело архитекте Драгише Брашована (1887–1965), *Годишњак града Београда XXXVII*, Београд 1990, 141–173; Кадиевић А., Elementi ekspresionizma u srpskoj arhitekturi između dva rata, *Moment 17*, Beograd 1990, 90–100; Ђурђевић М., Живот и дело архитекте Милана Злоковића, *Годишњак града Београда XXXVIII*, Београд 1991, 145–168; Бркић А., *Знакови у камену, модерна архитектура 1930–1980*, Београд 1992; Вукотић М., *Архитекта Момчило*

Белобрк, Београд 1996; Ђурђевић М., *Петар и Бранко Крстић*, Београд 1996; Тошева С., *Бранислав Којић*, Београд 1998; Благојевић Лј., *Moderna kuća u Beogradu (1920–1941)*, Beograd 2000; Милашиновић Марић Д., *Архитекта Јан Дубови*, Београд 2001; Кадиевић А., *Естетика архитектуре академизма (XI–XX)*, Београд 2005; Rozić V., *Umetnička grupa „Oblik” 1926–1939*, Beograd 2005; Ignjatović A., *Jugoslovenstvo u arhitekturi 1904–1941*, Beograd 2007.

7 *Лексикон српских неимара*, Београд 2002.

8 Аноним, Група архитеката модерног правца, *Политика* 20.12.1928; Писмо чланова Групе архитектата модерног правца уредништву „Политике”, *Политика* 21.12.1928.

Рад Групе архитеката модерног правца јасно је дефинисан правилником, који су оснивачи потписали априла 1929. године. Правилник је у једанаест тачака прописивао функционисање удружења, а на самом почетку назначено је да је: „циљ Групе пропагирање савремених принципа у архитектури и примењеним уметностима”.⁹ То је једина реченица у читавом документу која се, иако врло штуро, односи на идеје које је Група требало да заступа и промовише. Није ближе прецизирано шта се подразумева под „савременим принципима”; о томе ће њени чланови касније полемисати у својим предавањима и публикованим текстовима.

У осталих десет тачака правилника утврђен је рад Групе. Најављени су редовни састанци, предавања, изложбе, стручне публикације, оснивање стручне библиотеке и архиве, и научне екскурзије. Детаљно је дефинисано чланство, примање и искључивање чланова, као и финансирање рада удружења. Установљени су и начин бирања и састав управе. При крају се наглашава да су стални чланови обавезни да редовно посећују скупове, што је вероватно највише занемаривано, а последња тачка правилника односи се на питања везана за распуштање Групе.

Из овог документа види се темељитост оснивача. Интересантно је, међутим, да Група архитеката током читавог постојања

никада није имала своје просторије нити било какво помоћно особље. Састанци су обично одржавани једном недељно, предвече, и то у кафанама јер је то било најпрактичније. Све манифестације организовали су сами чланови, који су радили све што је било потребно, од слања позивница из поште до продаје карата и дежурања на изложбама.

У време када је основана Група архитеката, у Београду је постојао Клуб архитеката, који је био део београдске секције Удружења југословенских инжењера и архитеката. Између два рата Клуб архитеката највише се бавио унапређењем архитектуре као струке и заштитом интереса архитеката као стваралаца, а како су главну реч ту водили архитекти из предратне генерације, приближавање српске архитектуре европским модерним токовима за њих није било приоритетно питање.¹⁰ Иако су у почетку негативно реаговали на оснивање Групе архитеката, сматрајући да сви архитекти треба да буду сложни у борби коју су они промовисали, несугласице су брзо превазиђене, уз уверавање припадника Групе да своје ставове неће пропагирати на штету Клуба. Од четворице оснивача Групе архитеката, Клубу су припадали Милан Злоковић и Бранислав Којић, који су и касније чинили спону између ова два удружења.

Од 1929. до 1931. године активност Групе архитеката била је најинтензивнија. Њени чланови су се појавили као орга-

9 Којић Б., *op.cit.*, 1979, 181–183, Прилог 1, препис Правила Групе архитеката модерног правца.

10 *Ibid.*, 176.

низатори неколико изложби посвећених архитектури, а у исто време учествовали су на разним уметничким изложбама, држали су предавања и издавали текстове у стручним часописима, али и у дневној штампи. Први програмски текст Групе изашао је у листу *Време* 6. јануара 1929. године, под називом *Архитектура Београда*, а написао га је Бранислав Којић.¹¹ Текст је штампан у празничном броју новина, у сам освит Шестојануарске диктатуре. Како је и у наслову наведено, Којић се бавио архитектуром Београда уопште, истичући њене мане, пре свега слепо копирање историјских стилова. Обележја модерне архитектуре навео је сумарно, а лек за српску архитектуру видео је у еволуцији и стварању сопственог развојног пута.

Прва излагања Група архитеката имала је почетком 1929. године, на Првој јесењој, а затим и на Првој пролећној изложби, које је Друштво љубитеља уметности организовало у новоотвореном Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић” на Малом Калемегдану. На овим изложбама Група је излагала уз сликаре и вајаре, као и друга тада активна уметничка удружења. У тексту Сретена Стојановића, објављеном поводом Прве јесење изложбе, Група архитеката поменута је на самом крају, изложени пројекти оцењени су као не прете-

рано оригинални, али је само оснивање таквог удружења похваљено.¹² У критици Прве пролећне изложбе, којом је генерално био разочаран, Михаило С. Петров ипак у изузетке убраја управо дела чланова Групе архитеката, Милана Злоковића и Бранисалава Којића.¹³

Лета 1929. године Група архитеката се, уз Клуб архитеката, појавила као главни носилац организације Првог салона архитектуре. На изложбу су позвани архитекти, вајари и сликари-декоратери, а жири су чинили председник и делегат Групе архитеката модерног правца и делегати Клуба архитеката и Удружења ликовних уметника.¹⁴ У писму којим су поједини архитекти били позвани да учествују на изложби истакнуто је да је ово прво заједничко излагање архитеката и њихових сарадника, чији ће циљ бити да публици покаже „развој архитектуре код нас после рата, као и њене савремене уметничке вредности”.¹⁵

Први салон архитектуре свечано је отворен 9. јуна 1929. године, у просторијама Уметничког удружења „Цвијета Зузорић”.¹⁶ Сврха ове изложбе била је да се скрене пажња јавности на савремену архитектуру уопште, али и да се покажу нове тенденције. У том контексту није необично што су на ову изложбу чланови Групе архитеката, тада четворица оснивача и Војин Симић, изашли

11 Којић Б., Архитектура Београда, *Време*, 6.1.1929.

12 Стојановић С., Изложба уметника у Уметничком павиљону, *Политика*, 2.1.1929.

13 Петров М.С., Пролетња изложба у Уметничком павиљону, *Време*, 8.5.1929.

14 Којић Б., *op.cit.*, 1979, 183–184, прилог 2.

15 *Ibid.*, 184, прилог 2а.

16 Аноним, Отварање првог Салона архитектуре, *Политика*, 10.6.1929.

раме уз раме са архитектурама другачијих идејних опредељења, али је мање јасно зашто су, осим пројеката у модерном духу, излагали и оне који су конципирани академски и фолклористички.¹⁷

У говору који је одржао на отварању, Милан Злоковић је скренуо пажњу на проблеме са којима се архитекти сусрећу, првенствено на чињеницу да јавност, па тиме и инвеститори, није довољно упозната са појединим школама и могућностима архитектуре, и да је то разлог што град нема „очекивани изглед модерне и смишљено изграђене вароши”.¹⁸ Анонимни извештач *Политике* добро је приметио да изложба, уместо да прикаже „најмодернију архитектуру у нашој земљи”, радовима разних стилских тенденција показује „Београд онакав каквог га стварно сваког дана гледамо”.¹⁹ У оштрој критици, он модерне тенденције види само у неким пројектима чланова Групе архитеката, на челу са Миланом Злоковићем, чији су радови оцењени као најоригиналнији. Упоредо са изложбом, у стручном часопису *Ставба* Клуба архитеката из Прага, изашли су текстови чланова Групе, којима су се први пут представили чешкој јавности.

Годину 1929. чланови Групе архитеката завршили су излагањем на Првој самосталној изложби уметничке гру-

пе „Облик”, у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић”.²⁰ Учешће архитеката, уз сликаре и вајаре из групе „Облик”, учинило је изложбу потпунијом јер су били заступљени представници све три гране уметности. Ове две уметничке групе заступале су сличне идеје. Обе су биле окренуте модерним европским уметничким токовима, па је јасно зашто су се чланови Групе архитеката баш на овој изложби охрабрили и иступили само са пројектима који носе модернистичка обележја.²¹

Од зиме 1929. до пролећа 1930. године чланови Групе архитеката представили су се београдској јавности и предавањима на Коларчевом народном универзитету и у Клубу архитеката, у којима су се бавили модерном архитектуром у свету и код нас. Предавање Бранислава Којића на Коларчевом универзитету имало је назив *Развој архитектуре кроз векове*, а Милана Злоковића *Модерна архитектура код нас*, док су Душан Бабић и Јан Дубови говорили о модерној архитектури у иностранству.²² Према сведочанству Бранислава Којића, стручна јавност је врло позитивно примила предавања и, на изненађење предавача, сале су увек биле пуне.²³ У годишњем извештају Клуба архитеката сачувани су називи предавања, по којима видимо да

17 Којић Б., *op.cit.*, 1979, 185–194, прилог 3, препис списка изложених дела на Првом салону архитектуре.

18 *Ibid.*, 194, прилог 3а.

19 Аноним, *Политика*, 10.6.1929.

20 Аноним, Изложба „Облика”, *Политика*, 13.12.1929;

Аноним, Изложба уметничке групе „Облик”, *Политика*,

16.12.1929; Аноним, Отварање изложбе групе „Облик”, *Време*, 16.12.1929.

21 Rozić V., *op.cit.*, 9 и 86; Manević Z., *op.cit.*, 1979, 110.

22 Đurđević M., *op.cit.*, 1989, 86; Аноним, Циљеви модерне архитектуре, *Време*, 20.2.1930.

23 Којић Б., *op.cit.*, 1979, 173.

су се те године сва односила на модерну архитектуру, али нису сачувана и имена предавача.²⁴

Средином 1930. године организована је изложба београдске архитектуре у Прагу, као наставак пријатељске сарадње ове две средине.²⁵ Изложба је отворена 31. маја и трајала је две недеље. У прашким новинама најављена је само кратким текстом о отварању, без даљих коментара, а у јавности је прошла прилично незапажено. Не само стручној већ и широј јавности у Прагу, пројекти српских архитеката вероватно су изгледали прилично наивно, поготово ако се узме у обзир да су, опет из нејасних разлога, неки имали академска и романтичарска обележја, осим радова Дубовог и Којића. Једини коментар дао је анонимни чешки писац, у тексту на почетку каталога штампаног поводом изложбе. Он је ситуацију у српској архитектури оценио као хаотичну. При томе, истакао је да је оснивање Групе архитеката модерног правца веома значајан моменат, али да је то само почетак и да се пред њом налази дуг и мукотрпан пут.²⁶

У фебруару 1931. године београдски модернисти, на челу са члановима Групе архитеката, организовали су Прву изложбу југословенске савремене архитек-

туре у Уметничком павиљону „Цвијета Зузорић”. Мада је Група у то време имала највише чланова, за успех какав су желели да постигну то није било довољно, па су позвали колеге из Круга архитеката из Загреба и Клуба архитеката из Љубљане. Иако су сва три удружења основана приближно у исто време, ово им је било прво заједничко излагање. Како је наведено у каталогу, изложба „жели да нагости перспективе нове југословенске архитектуре”.²⁷

Милан Злоковић, у говору којим најављује отварање изложбе, каже да ће на њој бити представљена „делатност млађих архитеката, оних који се залажу да нашим градовима дају савремен израз”.²⁸ Изложбу види као добру прилику за поређење степена напретка у овим центрима и као подстрек за даљи развој. У тексту за *Политику*, Бранко Максимовић наводи да је ова изложба „једно од важних пропагандних средстава за упознавање са тежњама савремене архитектуре” која је, по њему, у јавности негативно, а тиме и погрешно тумачена.²⁹

У историјату Групе архитеката, година 1932. означава почетак кризе и јењавање активности. Конкретно, те године чланови Групе нису нигде излага-

24 Manević Z., *op.cit.*, 1979, 114–115.

25 *Ibid.*, 111; у Београду је 1925. године одржана Изложба чехословачких уметника и архитеката, а 1928. године, за афирмацију модерне архитектуре и оснивање Групе много значајнија, Изложба чехословачке архитектуре.

26 Милашиновић-Марић Д., *op.cit.*, 2001, 47; Manević Z., *op.cit.*, 1979, 111.

27 Manević Z., *op.cit.*, 1979, 156.

28 Злоковић М., Први салон југословенске савремене архитектуре, *Време*, 18.2.1931.

29 Максимовић Б., Прва изложба савремене југословенске архитектуре, *Политика*, 22.2.1931.

ли нити су држали предавања. Једина активност била је публиковање текстова и пројеката у тек покренутом словеначком часопису *Архитектура*, са којим ће Група, у недостатку сопственог стручног часописа, сарађивати до престанка рада.

Три текста објављена 1932. године показују колико су чланови Групе архитектата били упознати са европском модерном архитектуром. У тексту под називом *Стара и нова схватања*, Милан Злоковић даје кратак преглед архитектуре XIX века, уз оштру критику историјских и националних стилова, као и сецесије, који су, по његовом мишљењу, спутавали напредак архитектуре. Затим, уз све похвале говори о послератном путу архитектуре.³⁰ Бранислав Којић пише текст под називом *Стремљења модерне архитектуре*, у коме стаје у одбрану савремене архитектуре, истичући њене позитивне стране, пре свега чињеницу да најзад даје нешто ново, а не препород старог.³¹

У тексту Бранка Максимовића под називом *Тежње савремене архитектуре*, аутор говори о новим проблемима који у свету заокупљају архитекте. Психологију и социологију наводи као научне дисциплине које су за архитекте значајније него познавање историјских стилова и

истиче да унутрашње функционално решење мора превладати спољашње, што је једна од главних идеја модерне архитектуре, коју српски архитекти само делимично прихватају.³²

Исте године су Бранко Максимовић и Јан Дубови учествовали у анкети о архитектури Београда, коју је покренула Београдска општина. Њихови одговори публиковани су у специјалном издању *Београдских општинских новина*. Сва постављена питања односила су се на изглед београдских фасада, што Максимовић у свом одговору није пропустио да прокоментарише, истичући да су застарела и да нису у складу са идејама модерне архитектуре, која се више не бави само естетским питањима већ много дубље задире у проблематику становања.³³ У одговору обојице архитектата заједничко је инсистирање на јасном формулисању грађевинских прописа који би ближе регулисали изгледе фасада и улица, као и оцена да је архитектура ипак „на путу оздрављења”.

Наредне, 1933. године Злоковић је на Коларчевом народном универзитету одржао два предавања под називом *О савременој архитектури*. На првом је говорио о модерној архитектури уопште, а на следећем о савременој архи-

30 Zloković M., *Stara i nova shvatanja*, *Arhitektura* 5, Ljubljana 1932, 143–144.

31 Kojić B., *Stremljenja moderne arhitekture*, *Arhitektura* 8, Ljubljana 1932, 218.

32 Maksimović B., *Težnje savremene arhitekture*, *Arhitektura* 7, Ljubljana 1932, 189–193.

33 Дубови Ј., *Стремљења београдске архитектуре*, *Београдске општинске новине* 12, Београд 1932, 778–780; Максимовић Б., *О спољашњој архитектури Београда*, *Београдске општинске новине* 12, Београд 1932, 781–783.

тектури у Југославији.³⁴ Те године организована је Друга изложба савремене југословенске архитектуре, која није имала скоро никакав успех, поготово у поређењу са претходном. Овог пута позиву су се одазвали једино архитекти из Загреба, и то у знатно мањем броју него на Првој изложби. Чланови Групе архитеката још једном су направили врло необичан избор радова, излазећи са неким пројектима које су већ више пута излагали, као и са пројектима који нису промовисали модерне идеје. Ипак, оцена анонимног извештача *Политике* била је позитивна; он чак изјављује да је модерна архитектура дефинитивно победила, придобивши и инвеститоре јавних објеката.³⁵

Последње две изложбе на којима су учествовали поједини чланови Групе архитеката биле су Десета и Једанаеста изложба уметничке групе „Облик”. На Десетој изложби, одржаној 1933. године, излагали су Милан Злоковић и Бранислав Којић, а почетком 1934. године, на Једанаестој изложби, одржаној у Софији, радове су поново излагали Бранислав Којић и Милан Злоковић, али и Јан Дубови и Драгиша Брашован.³⁶

Група архитеката модерног правца званично је престала са радом 12. фебруара 1934. године. Одлука о њеном

расформирању донета је на последњој ванредној скупштини, одржаној у кафани „Сабља димискија”. Група је већ неко време била у кризи, чијем решавању није помогла претходна ревизија чланства. На скупштини 1932. године, шесторици чланова се „због недоласка и неинтереса за рад ГРУПЕ, Група захвалила на чланству”.³⁷

У записнику са последње ванредне скупштине наведена су четири закључка управе, односно четири ставке које су, заправо, биле разлог за распуштање Групе. У првој ставци речено је да је циљ Групе испуњен и да „више не одговара потребама савремене наше архитектуре”.³⁸ Затим се наводи незаинтересованост чланова, која је довела до јењавања активности Групе, а због чега су раније неки чланови и били искључени, али су сада као разлози наведени „недостатак конкретног циља” и „неслагање у начину деловања Групе”.³⁹ Истакнута је и „неједнакост идеолошке интерпретације модерне архитектуре” од стране чланова, што јавност може да види као неслогу.⁴⁰ Интересантно је да се то помиње с обзиром да од почетка рада Група архитеката није инсистирала на ближем дефинисању појма модерне архитектуре. Последња ставка доводи у питање правила, која више нису била у складу са

34 Аноним, Принципи савремене архитектуре, *Време*, 15.11.1933; Аноним, Савремена архитектура у Југославији, *Време*, 7.12.1933.

35 Аноним, Друга изложба модерне архитектуре, *Политика*, 20.2.1933.

36 Manević Z., *op.cit.*, 1979, 173–174; Rozić A., *op.cit.*, 136–137.

37 Којић Б., *op.cit.*, 1979, 195–196, прилог 4.

38 *Ibid.*, 196–198, прилог 5.

39 *Ibid.*

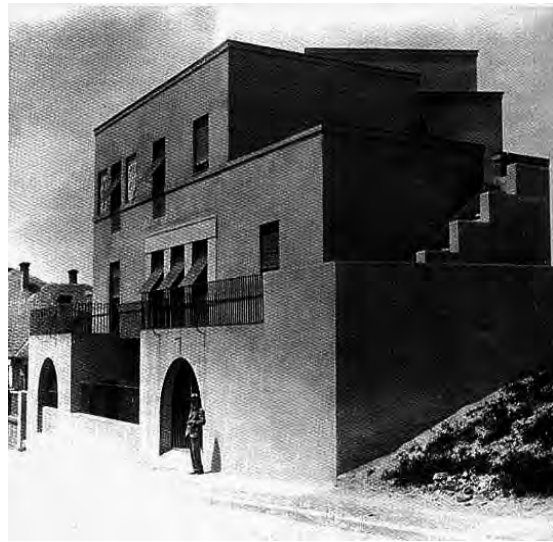
40 *Ibid.*

временом. У наставку документа забележена је дискусија присутних чланова, а на крају је ипак закључено да се чланови слажу у погледу главне тачке дневног реда, односно „да је Група извршила свој циљ и да завршава своје делање”.⁴¹

Чланови Групе архитеката модерног правца

Група архитеката модерног правца је највише нових чланова примила током прве три године свог деловања. Тачни пописи, нажалост, нису сачувани, као ни подаци о томе када су поједини архитекти пришли Групи. Једини списак налази се у записнику са годишње скупштине из 1933. године и садржи имена осамнаест чланова.⁴² Прегледом рада Групе архитеката видимо да је делатност у којој је учествовало највише чланова била излагање радова, што је већини и био основни разлог приласка Групи. Теоријски рад и присуство на састанцима углавном су, нажалост, били мање значајни. И у време када је Група имала највише чланова, четворица оснивача остала су њени највернији промотери.

Милан Злоковић је архитектуру студирао на Техничком факултету у Београду, а затим је, као стипендиста Француске Републике и Министарства просвете СХС, отишао на двогодишње усавршавање у Париз.⁴³ По повратку у Бе-

Слика 1. М. Злоковић, породична кућа у Улици интернационалних бригада 76 (Ђурђевић М., *op.cit.*, 1991)

Fig. 1 M. Zloković, Zloković family house, No. 76 Internacionálnih Brigada Street

оград 1923. године, Злоковић је у својим радовима комбиновао актуелне стилове: академизам, српско-византијски стил и сецесију, али се на њима није задржао. Његов опус карактерише еволуција која га је у години пред само оснивање Групе архитеката довела до првог пројекта у стилу раног модернизма, односно његове породичне куће на Котеж Неимару, у Улици интернационалних бригада број 76. Кућа је представљала револуционарно дело, са функционално решеном осном, споља смело наглашеним кубичним решењем, равним кровом и асиметрично постављеном декорацијом сведеном на два плитка рељефа и архитрав.

41 *Ibid.*, 198.

42 *Ibid.*, 195–196, прилог 4.

43 Ђурђевић М., *op.cit.*, 1991, 146–147; исти, Milan Zloković, *Moment* 11/12, Beograd 1988, 90.

Слика 2. М. Злоковић, вила Штерић у Улици генерала Штурма 4 (Perović M. R., *op.cit.*)
 Fig. 2 M. Zloković, Šterić Villa, No. 4 Generala Šturma Street

За разлику од других чланова, у време оснивања Групе архитеката Злоковић је већ имао подужу листу конкурсних радова и, што је још важније, изграђених стамбених објеката. Током рада Групе, он је подједнако учествовао и на приватним и на јавним конкурсима. Хотел „Жича” у Матарушкој Бањи, грађен 1931–1932. године, први је изграђен Злоковићев јавни објекат, и то у духу најчистијег функционализма. Његова најистакнутија дела стамбене архитектуре су вила предузимача Јулија Заборског, у Улици војводе Миленка број 28, у чијем је решењу унутрашњег простора Злоковић дао сопствену интерпретацију Лосовог *Raumplana*, затим vile Прендић и Штерић, чија су главна обележја једноставни и јасни ку-

бични облици, уоквирени прозори често неједнаких димензија, очигледна превага празних површина зида и потпуно одсуство рељефа.⁴⁴ Злоковић се никако није задовољавао само модернизовањем спољашњег изгледа објекта већ се увек трудио да и у унутрашњости постигне подједнако ефектна и модерна решења.

Зграда Дечје универзитетске клинике представља врхунац Злоковићевог опуса у међуратном периоду. Она је у сваком погледу јединствено дело, до краја промишљено и подређено функцији и, заједно са Брашовановом зградом Државне штампарије, спада у најзначајнија достигнућа српског међуратног модернизма. После распуштања Групе архитеката, Злоковић је и даље активно

44 Blagojević Lj., *op.cit.*, 2003, 201–104; исти, *op.cit.*, 2000, 43–48.

Слика 3. М. Злоковић, Дечја универзитетска клиника у Београду
(компјутерски модел, Perović M. R., *op.cit.*)

Fig. 3. M. Zloković, University Children's Hospital in Belgrade, computer model

учествовао у архитектонском животу Београда, а после Другог светског рата нешто више се посветио теоријском раду.

Јан Дубови је био једини странац у Групи архитеката. Архитектуру је учио на Техничком факултету у Прагу, а потом је дошао у Београд, као службеник филијале прашког грађевинског предузећа „Матија Блех”. Убрзо је напустио предузеће и запослио се у Техничкој управи Општине београдске. Као шеф Одсека за разраду генералног плана, у текстовима и пројектима је предлагао савремена решења за актуелна питања урбанизма и архитектуре Београда.⁴⁵

Пред оснивање Групе архитеката, Дубови је 1927. године, за глумца На-

родног позоришта Драгољуба Гошића пројектовао вилу која, уз Злоковићеву породичну кућу на Котеж Неимару, спада у прве модерно осмишљене и изведене стамбене објекте. Слободно организован унутрашњи простор одразио се и на распоред кубичних форми у спољашњој обради. Кров је раван, а положај отвора асиметричан. До настанка Групе архитеката, Дубови је имао највише пројеката и изграђених објеката у модернистичком духу, па није необично што је управо он био иницијатор њеног оснивања.

Вероватно најзначајнији његов пројекат је Астрономска опсерваторија на Звездари, коју је пројектовао 1929. године и која му је донела заслужену славу.

⁴⁵ Милашиновић Марић Д., *op.cit.*, 19.

Слика 4. Ј. Дубови, Астрономска опсерваторија у Београду, данашњи изглед управне зграде
Fig. 4 J. Dubovi, Astronomy Observatory, Belgrade, the present appearance of the administration building

Добио је прилику да у просторном распореду донекле примени своје напредне урбанистичке идеје о вртном граду и здравом становању. И мада фасаде свих зграда овог комплекса споља прате функционално решење унутрашњости, још увек су видна и обележја академизма, као што су симетрични распоред и плитки рељефи.

Током рада Групе архитеката Дубови је највише пројектовао и градио стамбене зграде. Као и његове колеге, код вишеспратница је већу пажњу посвећивао решавању спољашњег изгледа, често комбинујући сличне, препознатљиве елементе, доприносећи стварању „модерног стила”. У решењу унутрашњости махом је задржао модел „београдског стана”, са две просторије са лица и одвојеним помоћним просторијама са дворишне стране. Уз објекте грађене модерним

речником, као што су зграда Милене Којић у Ломиној улици број 57 и радионица Петра Јанковића у Улици Албанске споменице број 17, провукли су се и неки пројекти решени у еклектичком духу. Најнапреднија дела Дубовог, нпр. петоспратница Милене Којић и пројекат виле адвоката Аркадија Милетића, остала су нереализована. На последњој скупштини, Дубови се највише залагао да се Група архитеката не расформира, већ да се реорганизује. Исте године када је Група распуштена, он је из пословних разлога напустио Београд и отишао у Битољ.

Бранислав Којић је студирао на Ecole Centrale des Arts et Manufactures у Паризу. По повратку у Београд запослио се у Архитектонском одељењу Министарства грађевина, а 1926. године положио је државни испит за инжењера архитектуре.⁴⁶ Опус Бранислава Којића

46 Тошева С., *op.cit.*, 17–21.

Слика 5. Ј. Дубови, зграда Милене Којић у
 Ломиној улици 57
 Fig. 5 J. Dubovi, Home of Milena Kojić, No. 57
 Lomina Street

означен је са две крајности. С једне стране, интересовало га је народно неимарство,⁴⁷ али је био свестан и промена у светској архитектури па се, као и други чланови Групе архитеката, залагао за њихово промовисање у домаћој сре-

47 Кадијевић А., *Један век тражења националног стила у српској архитектури*, Београд 1997, 203–204.

Слика 6. Б. Којић, нереализовани пројекат *Вила на Топчидерском брду*
 (Perović M. R., *op.cit.*)
 Fig. 6 B. Kojić, Project "Villa at Topčidersko Brdo",
 unrealized project

дини. Од његових пројеката из периода пре оснивања Групе архитеката важно је поменути Хируршко-уролошки павиљон у Београду, који је у српској архитектури био први изграђен јавни објекат осмишљен по принципима функционализма.

Када је основана Група архитеката, Којић се својим предавањима и текстовима ангажовао на промовисању модерне архитектуре. У осврту на његов опус можемо уочити да су пројекти за стамбене и јавне објекте са обележјем модерне архитектуре, поготово првих година, већим делом остали нереализовани, док су изграђени сви објекти јавне намене и виле на којима је комбиновао функционализам, академизам и народно неимарство. Током прве године рада Групе архитеката Којић је пројектовао две

Слика 7. Б. Којић, зграда у Призренској улици 7
Fig. 7 B. Kojić, Building at No. 7 Prizrenska Street

виле, један комплекс станова и један ентеријер, све на Топчидерском брду, који су тада представљали врло напредну интерпретацију модерних принципа градње у свету, подсећајући на дела Ле Корбизјеа и Гропијуса. Нажалост, ниједан од ових радова није реализован, а исту судбину доживели су и многи пројекти јавних објеката, израђени за конкурсе широм Југославије, који су осмишљени у модерном духу.

Током последње две године рада Групе архитеката, Којић је изградио две, за архитектуру Београда важне вишеспрат-

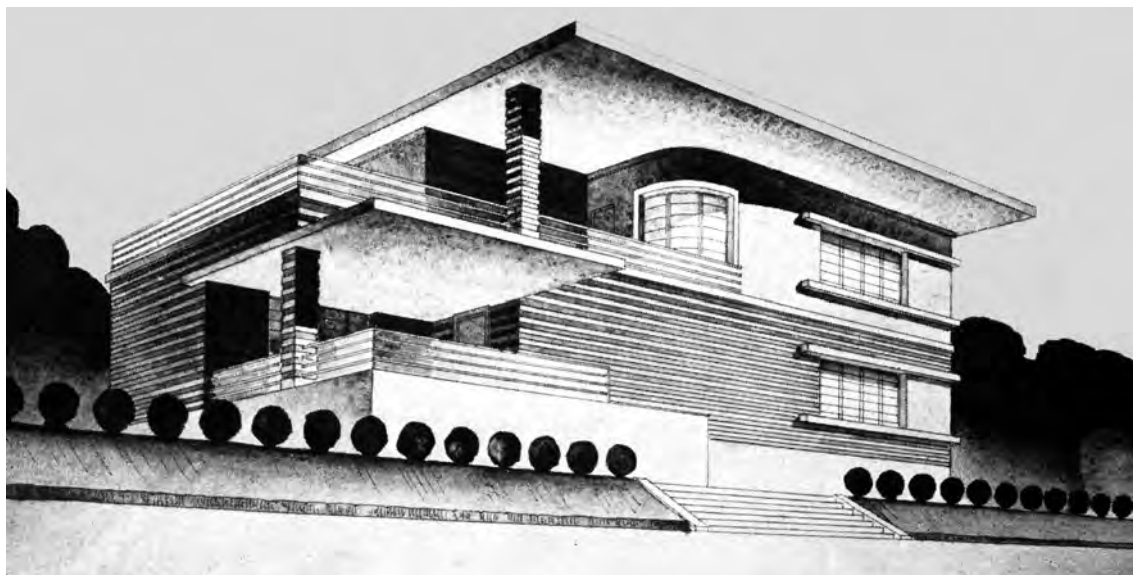

Слика 8. Д. Бабић, зграда Џоје Леви у Улици
маршала Бирјузова 21
Fig. 8 D. Babić, Home of Džoja Levi, No. 21 Maršala
Birjuzova Street

нице. Једна је у Мачванској улици број 28, друга у Призренској улици број 7, а обе се убрајају у успешнија модерна решења. После распуштања Групе архитеката, Којић је још неколико година активно пројектовао, али се временом његова делатност смањивала. После Другог светског рата потпуно се посветио теоријском раду, и то на пољу народног неимарства.

Душан Бабић је студирао у Бечу, на Akademie der bildenden Kunst. Најпре

Слика 9. Д. Бабић, пројекат за вилу инжењера Протића у Улици Лазе Симића 5 (Maneвић Z., *op.cit.*, 1981)

Fig. 9 D. Babić, Project of the Villa of engineer Protić, No. 5 Laze Simića Street

је радио у Сарајеву, а затим је прешао у Београд, где се запослио у Министарству грађевина. По доласку у Београд упознао се и спријатељио са Миланом Злоковићем.⁴⁸ У односу на колеге са којима је основао Групу архитеката, Бабић је мање пројектовао и градио. Првих година на конкурсе је излазио са пројектима који су често били ближи романтичарском него модерном духу. Међутим, на једном од најважнијих конкурса за српску модерну архитектуру, за Теразијску терасу у Београду, за разлику од других чланова Групе који су прошли незапажено, Бабићев рад је награђен првим откупом.

Бабић се много боље снашао у пројектовању стамбених објеката. Посебно се издвајају три његова објекта

из 1931. године, на којима је развио карактеристичан стил. Први је стамбена зграда Џоје Леви, позната као зграда „Лектрес”, у Улици маршала Бирјузова број 21, која се уклапа у групу модернистички замишљених вишеспратница тог времена. Друга два пројекта су две суседне виле на Топчидерском брду, вила Марије Рајх и вила инжењера Протића, између улица Сање Живановић и Лазе Симића, на којима се споља истичу простране терасе, а у унутрашњости високи витки стубови који се протежу кроз две етаже, а имају декоративну и конструктивну функцију.⁴⁹ У каснијим радовима Бабић, нажалост, није наставио стил који је развио 1931. године, већ његови пројекти варирају од наивног романтизма до стандардног модернизма.

⁴⁸ Лексикон српских неимара, 10.

⁴⁹ Manević Z., *op.cit.*, 1979, 142.

За време деловања Групе архитеката Бабић је учествовао у свим акцијама које је она организовала. Одржао је неколико предавања о светској модерној архитектури, а на појединим његовим изведеним делима уочава се и одређена лична визија примене модерних принципа. Умро је 1948. године, не достигнувши максимум својих могућности.

Поред четворице оснивача, још је само Бранко Максимовић теоријским и публицистичким радом допринео промовисању ставова Групе архитеката.⁵⁰ Осим текста у часопису *Архитектура*, о коме смо већ говорили, Максимовић је у *Београдским општинским новинама* 1930. године, у рубрици *Комунално-технички проблеми*, скретао пажњу јавности на важна урбанистичка питања.⁵¹

Војин Симић се међу првима придружио Групи архитеката и, мада није много пројектовао и градио, остао је њен члан до самог краја. Његово најистакнутије дело било је пројекат Дечјег павиљона Опште државне болнице, који је изложио на Првом салону архитектуре и публиковао у часопису *Архитектура*.⁵² Момчило Белобрк је био најмлађи члан Групе архитеката, којој је пришао тек 1932. године.⁵³ Та година била је пресудна у његовој каријери јер је тада

почео да ради самостално у сопственом бироу. Пошто је постао члан Групе када је она већ улазила у кризу, у том кратком периоду израдио је свега неколико стамбених објеката различитог квалитета. Белобрк је до Другог светског рата развио препознатљив систем пројектовања стамбених објеката, чија су главна обележја били јасни и чисти облици, лишени декорације. Уклонио је чак и наглашено уоквиравање отвора, тако драг мотив раних модерниста, а увео је балконе и лође, један од важних елемената у обради фасаде, као и стилизоване портале.

На листи архитеката који су због недовољне заинтересованости за рад удружења 1932. године искључени из Групе нашли су се Ђура Боришић, Миландин Прљевић, Живко Пиперски, Михаило Радовановић, Бранислав Маринковић и Драгомир Тадић. Неки од њих, као Маринковић, Борошић, Прљевић и Радовановић, својим делима су се приближили идејама модерне архитектуре, али њихово приступање очигледно није било инспирисано жељом да доприне су промовисању идеја иза којих је Група стајала. Према сећањима Којића, Милан Секулић је Групи архитеката пришао највише из пословних разлога,⁵⁴ а значај

50 *Лексикон српских неимара*, 118.

51 Максимовић Б., *Проблем ванградских насеобина у Београду*, *Београдске општинске новине* 1, 1930, 17; исти, *Програм техничких радова*, *Београдске општинске новине* 6, 1930, 263; исти, *Експроприација приватних непокретних добара за комуналне и јавне сврхе*, *Београдске општинске новине* 7, 1930, 327; исти, *Политика зеленила и градских паркова*, *Београдске*

општинске новине 8, 1930, 392; исти, *Рационализам модерних станова за минимум егзистенције*, *Београдске општинске новине* 9–10, 1930, 486–490.

52 *Лексикон српских неимара*, 169; публикувано у *Arhitektura* 8, Ljubljana 1932, 225.

53 Којић Б., *op.cit.*, 1979, 195–196, прилог 4; Вукотић М., *op.cit.*, 15.

54 Manević Z., *op.cit.*, 1979, 74a.

Драгомира Тадића, Живка Пиперског и Јована Јовановића за рад Групе био је незнатан.

С друге стране су Драгиша Брашован и Петар и Бранко Крстић, који су на листи чланова Групе архитеката остали до самог њеног гашења. Када је Група основана, Брашован је неко време уздржано посматрао промене на српској архитектонској сцени.⁵⁵ Преломна година у његовом опусу је 1929, када су настали његови први пројекти са обележјима модерне архитектуре. Најстарији су за зграду Радничке коморе у Новом Саду и павиљон за Светску изложбу у Барселони. Решење за павиљон, који је пројектовао као асиметрично решену кућу на два спрата, са функционалном основом и једним углом истакнутим у виду прамца брода, донело му је велики успех у домаћој јавности.

Брашован је 1930. године званично приступио Групи архитеката модерног правца. Овај догађај био је значајан за Групу пошто је у то време Брашован већ био признат архитект који се, и поред академских почетака, окретао модерној архитектури. Било је потребно неко време да он превазиђе чисто формалну и декоративистичку употребу модернистичког језика, али су крајњи резултати били објекти који се сматрају најзначајнијим примерима српског међуратног модернизма.⁵⁶ Од

Слика 10. Д. Брашован, зграда на Зеленом венцу 10

Fig. 10 D. Braşovan, Building at No. 10 Zeleni Venac

1930. до 1935. године Брашован је градио низ стамбених зграда, које су стилски у складу са делима других модерниста. Најбољи примери су стамбена зграда на Зеленом венцу број 10, често оспоравана вила Душана Лазића на Дедињу и зграда Трговачке коморе на Студентском тргу број 15.

После распада Групе архитеката Брашован је изградио своје најзначајније јавне објекте, који су носили већ установљена обележја мо-

55 Кадиевић А., *op.cit.*, 1990, 144–145; Kadujević A., *Arhitekta Dragiša Braşovan (1887-1965) – klasik jugoslovenske arhitekture dvadesetog veka, Moment* 13, Beograd

1989, 88.

56 Blagojević Lj., *op.cit.*, 2003, 180–181; Бркић А., *op.cit.*, 96; Kadujević A., *op.cit.*, 1989, 88.

Слика 11. Д. Брашован, зграда Државне штампарије на Булевару војводе Мишића 17
(Кадијевић А., *op.cit.*, 1990)

Fig. 11 D. Brašovan, National Printing Office, No. 17 Vojvode Mišića Boulevard

дерне архитектуре.⁵⁷ Зграда Државне штампарије једина је осмишљена у време док је Група још деловала и први је Брашованов објекат на коме је са разумевањем применио модерне принципе, стављајући акценат на унутрашње решење, па је грађевина и данас функционална и економична.

57 Зграда Команде ратног ваздухопловства у Земуну (1935), палата Дунавске бановине у Новом Саду

Брашован је само формално припадао Групи архитеката, узимајући учешће једино на изложбама. Чини се, међутим, да је од свих чланова Групе управо он имао највећи утицај на развој модерне архитектуре у Београду. Његови јавни пројекти из међуратног периода заузимају високо место у српској модерној архитек-

(1937–1940) и зграда Државне штампарије у Београду (1933–1940).

тури, а још је очигледнији његов значај у изградњи стамбених објеката. Постепеном еволуцијом, Брашован је развио препознатљив стил, који ће његове колеге често опонашати.

Први јавни контакт Петра и Бранка Крстића са члановима Групе архитеката догодио се крајем 1929. године, на првој самосталној изложби уметничке групе „Облик”.⁵⁸ У уводном тексту каталога браћа Крстић нису наведена као чланови Групе архитеката, али се може претпоставити да су јој се придружили у то време. Већ идуће године, као део Групе архитеката, Крстићи су излагали на изложби у Прагу.

Година 1930. значајна је у каријерама браће Крстић јер су тада реализовали два пројекта у којима су модернички принципи обликовања достигли врхунац. То су зграда госпође Јеленић и вила Душана Томића, које су их увеле у зrelu модерничку фазу. На каснијим стамбеним објектима, као што су виле Олге Лазих и Стјепе Кобасице, примењују већ добро разрађен репертоар модерничких мотива. У време рада Групе архитеката, Крстићи су надгледали реализацију два пројекта у Београду, која су се косила са ставовима промовисаним од стране Групе, али су им донела признање јавности. То су црква Светог Марка и зграда Привилеговане аграрне банке.

Као и Брашован, Крстићи су Групи архитеката припадали само формално.

Учествовали су на изложбама и нису се бавили теоријским радом. Својим, пре свега стамбеним објектима показали су интересовање за модернички речник, а у неким аспектима чак су предњачили у односу на своје колеге, али никада нису потпуно напустили романтичарске корене.

Улога Групе архитеката у српској архитектури XX века

Српска архитектура се приближавала европским токовима тек од средине XIX века. Тада је започета планска изградња Београда, а послове су преузимали школовани архитекти, најпре странци, а нешто касније наши људи школовани у иностранству. Од тада до оснивања Групе архитеката српска архитектура прешла је дугачак пут. Од кућа у оријенталном стилу и барака, преко историјских стилова и трагања за националним изразом, српска архитектура стигла је до модерних схватања. Пред оснивање Групе архитеката српска интелектуална средина била је спремна за промене у уметности уопште, па и у архитектури, а Група је својим деловањем тај процес убрзала.

Прве три године, када је Група била најактивнија, њени чланови су држали предавања, издавали су текстове, излагали и на три изложбе годишње, допринели да догађаји везани за архитектуру

58 Manević Z., *op.cit.*, 1979, 107; Rozić V., *op.cit.*, 39 i 128–129.

постану једна од главних културних тема у дневним новинама, а истовремено су активно учествовали на јавним и приватним конкурсима. У предавањима и текстовима најдоследније су стали у одбрану модерних принципа. Из текстова које су писали видимо да су били упознати са идејама функционализма, са употребом нових конструктивних метода и материјала, са новом проблематиком којом се европска архитектура бавила, узимајући учешће и у решавању актуелних социјалних проблема. У њима се могу наћи и оштре критике архитектуре из претходних епоха, као што је реченица Бранислава Којића у којој каже да су: „стилови најзад дошли на своје право место: у историју”.⁵⁹ Критике су најчешће усмеравали на рачун националног стила, а оспоравали су и вредности академизма, мада у нешто блажем тону пошто су се одређени елементи академског архитектонског језика нашли и на првим модерно осмишљеним пројектима.

Прегледом пројеката чланова Групе архитеката уочава се, међутим, да је у примени модерних принципа ситуација нешто другачија. Њихова најранија дела, која најављују долазак модерне архитектуре, још увек укључују елементе академизма, нпр. симетрично решене основе или целе фасаде и плитке рељефе, као и декоративне елементе националног неимарства. Примена модерних принципа највише варира у зависности

од намене објеката. Међу конкурсним пројектима за јавне објекте, првенцем се сматра Којићев Хируршко-уролошки павиљон, коначним тријумфом конкурс за Теразијску терасу, за коју су сви архитекти нудили модерна решења, а круном њиховог рада изградња Злоковићеве Дечје универзитетске клинике и Брашованове зграде Државне штампарије. Кад су у питању зграде јавне намене, инвеститоре је привукло пре свега функционално решење основе, док су оголели зидови без декорације прихваћени нешто касније. Победа модерних принципа вероватно је најважнија код јавних објеката, а огледала се у чињеници да су се током последњих година деловања Групе архитеката на конкурсима ретко тражила „традиционална” или „академска” решења, већ је архитектурама давана потпуна слобода.

Пројекти мањих стамбених зграда, једнопородичних кућа и вила први су конципирани применом модерних принципа, и то пред само оснивање Групе. То су Злоковићева породична кућа на Котеж Неимару, вила Гошић, чији је аутор Дубови, и донекле Којићева породична кућа. Тај тип објеката омогућавао је архитектурама највише слободе, па се управо на њима може наћи најоригиналнија примена, као и интерпретација европских модерних идеја о решавању простора за живот. Високе стамбене зграде, које се данас налазе у најужем језгру

59 Којић В., *op.cit.*, 1932, 218.

Београда и које су у опусима ових архитеката најбројније, само делимично задовољавају модерни концепт. При решавању основа вишеспратница обично је употребљаван тип „београдског стана”, а за фасаде је коришћен одређени репертоар елемената који су најчешће понављани.

У духу модерне архитектуре, са фасада се скида декорација историјских стилова, постепено се тежи и потпуном уклањању рељефа, али се уводе нови елементи, као што су наглашене траке које уоквирују прозоре или читаво фасадно платно, држач за заставу, округли прозори и многи други који стварају препознатљив стил. Акцентујући проблематику спољашњег изгледа и естетски доживљај грађевине, српски модернисти су се донекле разишли са европском модерном архитектуром, што не би било толико уочљиво да унутрашње решење ових објеката у већини случајева није знатно запостављено. Модерна европска архитектура промовисала је нови концепт начина живота, који је захтевао и нови простор за живот. У Србији се тада само неколицина архитеката определила за таква истраживања, а најиновативнија решења остала су углавном само на папиру.

Осим инвеститора, велику препреку у остварењу таквих пројеката чиниле су застареле конструктивне методе и технике градње, које су спречавале спровођење европских идеја у целини. Српски модернисти могли су да иду напред са-

мо онолико колико им је дозвољавао технолошки напредак у њиховој средини. Примећује се да у њиховим опусима недостају грађевине као што су сајамске хале, фабрике и позоришта, и то стога што друштво још увек није имало потребе за њима. Примена нових конструктивних метода и материјала била је најмања брига српских модерниста, а и на објектима на којима је коришћена нека нова технологија, што је најчешће била армиранобетонска скелетна конструкција, она је остајала добро скривена иза фасаде.

Социјална проблематика била је актуелна кратко време, средином двадесетих година XX века и на самом почетку деловања Групе, када су Јан Дубови и Бранко Максимовић писали о томе и пројектовали радничка склоништа и насеља. Убрзо је та тема потиснута у други план, а српски модернисти, осим конкурса које је расписивала држава, најчешће су пројектовали вишеспратнице и виле за инвеститоре из више средње класе.

Група архитеката модерног правца прекинула је рад почетком 1934. године, уз закључак да је основни циљ, односно пропагирање савремених принципа, постигнут. Иако је замишљена као амбициозно удружење, испоставило се да њено функционисање ипак није било довољно јасно дефинисано. И поред свих проблема, сложила бих се са закључком Бранислава Којића да су исувише лако одустали, да је требало да имају „више

стрпљења у кризи”.⁶⁰ И поред очигледних одступања од појединих идеја европске модерне архитектуре, својим оснивањем и деловањем Група архитеката модерног правца допринела је афирмацији модернизма у српској средини, и то у оној мери колико је средина била спремна

да га прими. Првобитна несигурност, као и чести компромиси, иако се делатност Групе временом смањивала, на крају су резултовали оригиналним делима која могу да се пореде са европским достигнућима.

---

60 Којић Б., *op.cit.*, 1979, 180.

Viktorija Kamilić*

AN OVERVIEW OF THE ACTIVITY OF THE GROUP OF MODERN STYLE ARCHITECTS

(On the occasion of the 80th anniversary)

Summary

The Group of Modern Style Architects was an association founded in 1928 in Belgrade with the view to promoting modern concepts in architecture and getting closer to European trends. Instead of a manifesto, the Group drew up a statute defining its functioning, without insisting on ideological goals, thereby leaving room for its members to address these issues in their texts and lectures. The Group was active for less than six years, until it dissolved in early 1934, and during that time made an impact on its environment through public lectures, exhibitions and publication.

Histories of modern Serbian architecture describe the Group as paving the way for modern architectural trends. It began operating at a time the academist and national styles still prevailed in architectural design. One of the Group's main motivations was to join forces in order to overcome the investors' biased attitude towards modern architecture and to open up the way to developing a modern Belgrade.

The core group consisted of four friends, who remained its most loyal members throughout the period of its activity: Branislav Kojić, Milan Zloković, Jan Dubovy and Dušan Babić. Other architects joined in, and the Group's greatest triumph was the joining of Dragiša Brašovan, a leading architect at the time.

During the Group's first and most active three years, the members gave lectures, published texts, took part in as many as three shows a year, helped developments in the area of architecture become a major topic on the cultural scene, and took part in public and private design competitions. Their lectures and texts took a firm stand in defence of modern principles, and harshly criticized the architecture of earlier periods. Their designs, however, reveal a somewhat different picture. The earliest designs heralded the advance of modern architecture, while still involving elements of academism, as evidenced by Milan Zloković's family house, Gošić Villa and Jan Dubovy's Observatory in Zvezdara. The competition for the Terazije Terrace in Belgrade in 1930, with all the submitted

---

* Viktorija Kamilić, art historian, Belgrade

designs coming out with modern solutions, marked the triumph of modern tenets, and the construction of Zloković's Children University Clinic and Brašovan's State Printing House crowned the Group's activity.

In spite of the Group's obvious departure from certain tenets of European modern architecture, its founding and activity contributed to the promotion of modern views in the Serbian environment to the extent the environment was able to embrace them. A certain lack of confidence and frequently made compromises are observable at the outset of their activity, but towards the end, although less active as a group, they created original designs which stand comparison with European achievements.